

خانه های قاجاری اصفهان

شرح معماری مسکونی اصفهان در دوره قاجار

تصنیف مریم قاسمی سچانی - آزاده حریری

سرشناسه	:	قاسمی سیچانی، مریم، ۱۳۵۵؛ حریری، آزاده، ۱۳۶۶
عنوان و نام پدیدآور	:	خانه‌های قاجاری اصفهان - مریم قاسمی سیچانی، آزاده حریری
مشخصات نشر	:	دانشگاه آزاد اسلامی واحد اصفهان (خوراسگان) و انتشارات معمارخانه باغ نظر، ۱۳۹۹
مشخصات ظاهری	:	یک جلد، مصور؛ قطع رحلی، ۳۰۴ صفحه
فروست	:	.....
شابک	:	۹۷۸-۹۶۴-۱۰-۴۰۸۱-۱
وضعیت فهرست نویسی	:	.....
یادداشت	:	.....
موضوع	:	.....
موضوع	:	.....
رده بندی کنگره	:	.....
رده بندی دیویی	:	.....
شماره کتابشناسی ملی	:	.....

پدیدآور: مریم قاسمی، آزاده حریری
عنوان کتاب: خانه‌های قاجاری اصفهان
ناشرین: دانشگاه آزاد اسلامی واحد اصفهان (خوراسگان) و انتشارات معمارخانه باغ نظر

نوبت چاپ: چاپ اول

تاریخ نشر: ۱۳۹۹

مشخصات ظاهری: یک جلد، مصور؛ قطع رحلی، ۳۰۴ صفحه

شمارگان (تیراژ): ۱۰۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۱۰-۴۰۸۱-۱

صفحه‌آرایی: معمارخانه باغ نظر

چاپخانه: جهان‌بین

صحافی: سیاهان

این کتاب با حمایت دانشگاه آزاد اسلامی واحد اصفهان (خوراسگان)، سازمان نظام مهندسی ساختمان استان اصفهان، سازمان فرهنگی اجتماعی و ورزشی شهرداری اصفهان، شهردار محترم اصفهان و بنیاد فرهنگی معتمدی به چاپ رسیده است.

این اثر مشمول قانون حمایت از مؤلفان، مصنفان و هنرمندان مصوب ۱۳۴۸ است، هر نوع تکثیر، انتشار یا استفاده از تمامی یا بخشی از اثر به شکل فتوکپی، الکترونیکی، ضبط و ذخیره در سیستم‌های بازیابی و پخش، ممنوع است و پیگرد قانونی دارد.

ناشرین:

دانشگاه آزاد اسلامی واحد اصفهان (خوراسگان): اصفهان، خیابان جی شرقی، ارغوانیه، بلوار دانشگاه، تلفن: ۰۳۱-۳۵۳۵۴۰۰۱-۱۴

معمارخانه باغ نظر: اصفهان، خیابان فردوسی، انتهای خیابان شهید موحیدیان (ثریا)، پلاک ۳۱۸، طبقه همکف، کدپستی ۸۱۴۳۹۵۳۸۱۱

تلفکس: ۰۳۱-۳۲۲۳۶۰۰۱ و ۰۳۱-۳۲۲۳۶۰۰۳

baghshahr.rc.isf@gmail.com memarkhaneh.baghenazar@gmail.com

www.memarkhaneh.com

ایمیل نویسندگان:

mghasemi@khuisf.ac.ir

Haririarc@gmail.com

تقدیم به مادران ایران به ویژه

شادروانان محترم آقابابایان و فردوس نقش
انتشارات معماری خانه باغ شهر
memarkhane.com

فهرست

۳۵.....	ایوان و ایوانچه.....	۶.....	مقدمهٔ حامیان.....
۳۶.....	مهتابی (بهار خواب).....	۸.....	مقدمهٔ نویسندگان.....
۳۶.....	تالار (شاه‌نشین، اتاق ارسی).....	۱۰.....	سوابق پژوهشی مرتبط با خانه‌های تاریخی اصفهان.....
۳۶.....	سفره‌خانه.....	۱۲.....	شمارهٔ فضاها.....
۳۷.....	اتاق پنج‌دردی.....	۱۳.....	اصفهان در دورهٔ قاجار.....
۳۷.....	اتاق سه‌دردی.....	۱۶.....	شناخت معماری خانه‌های قاجاری اصفهان.....
۳۷.....	اتاق دودری.....	۱۶.....	عوامل درون‌سرزمینی.....
۳۷.....	اتاق یک‌در و دو پنجره (یک‌دردی).....	۱۶.....	جهت‌یابی اقلیمی.....
۳۷.....	بالاخانه.....	۱۷.....	فضاها و عناصر اقلیمی.....
۳۷.....	حوض‌خانه (سرپوشیده).....	۱۷.....	الف) زیرزمین.....
۳۷.....	مطبخ (آشپزخانه).....	۱۷.....	ب) حیاط، حوض و باغچه.....
۳۸.....	گرمابه (حمام).....	۱۸.....	پ) بهار خواب (مهتابی).....
۳۹.....	فضاهای وابسته به شغل مالک‌خانه (فضاهای کارگاهی).....	۱۹.....	ت) حوض‌خانه (سرپوشیده).....
۳۹.....	اسباب و اثاثیه در خانه‌های قاجاری اصفهان.....	۱۹.....	ث) ایوان.....
۴۱.....	خانه محمد باقر الفت	۱۹.....	ج) بادگیر.....
۴۴.....	موقعیت‌خانه در محله.....	۱۹.....	چ) بخاری دیواری، کرسی و پرده.....
۴۹.....	زندگی‌نامه و خدمات بانی‌خانه.....	۲۰.....	عوامل فرهنگی و اجتماعی.....
۵۱.....	مالکیت و قدمت‌خانه.....	۲۱.....	عوامل سیاسی و اقتصادی.....
۵۳.....	شکل‌خانه.....	۲۲.....	عوامل برون‌سرزمینی.....
۵۳.....	ویژگی بارز‌خانه.....	۲۲.....	حملات دشمنان خارجی.....
۵۵.....	حمام در‌خانه.....	۲۲.....	تأثیر هنر و معماری غرب.....
۵۶.....	ورودی‌خانه.....	۲۳.....	گونه‌شناسی خانه‌های قاجاری اصفهان.....
۵۶.....	بیرونی‌خانه.....	۲۳.....	خانه‌های دورهٔ اول قاجار.....
۶۰.....	اندرونی‌خانه.....	۲۶.....	خانه‌های دورهٔ دوم قاجار.....
۶۱.....	وضعیت حفاظت از‌خانه.....	۳۰.....	خانه‌های دورهٔ سوم قاجار.....
۶۹.....	خانه امین‌التجار	۳۲.....	فضاهای خانه‌های قاجاری اصفهان.....
۷۱.....	موقعیت‌خانه در محله.....	۳۲.....	ورودی.....
۷۵.....	مالکیت و سیر تحولات تاریخی‌خانه.....	۳۲.....	اجزای ورودی.....
۷۸.....	ورودی‌خانه.....	۳۲.....	سردر.....
۷۹.....	جبههٔ شمالی.....	۳۳.....	سکو (پیرنشین).....
۹۵.....	خانه میرزا علی صراف (باجغلی)	۳۳.....	درگاه.....
۹۷.....	موقعیت‌خانه در محله.....	۳۳.....	در.....
		۳۳.....	هشتی.....
		۳۳.....	دالان.....
		۳۴.....	حیاط (ساحت، میان‌سرا، صحن).....

۱۹۶.....	ورودی.....	۱۰۲.....	مالکیت و سیر تحولات تاریخی خانه.....
۱۹۷.....	حیاط خانه.....	۱۰۴.....	ورودی خانه.....
۱۹۸.....	جبهه شمالی.....	۱۰۴.....	حیاط خانه.....
۲۰۲.....	جبهه های شرقی و غربی.....	۱۰۴.....	جبهه شمالی.....
۲۰۶.....	جبهه جنوبی.....	۱۰۷.....	جبهه جنوبی.....
۲۰۹.....	روند حفاظت خانه.....	۱۱۱.....	جبهه شرقی.....
		۱۱۱.....	جبهه غربی.....
۲۱۷.....	مجموعه خانه های ملاباشی.....	۱۱۱.....	وضعیت نگهداری از خانه.....
۲۱۸.....	موقعیت مجموعه خانه های ملاباشی در محله.....		
۲۲۳.....	منصب ملاباشی و منجم باشی.....	۱۲۳.....	خانه عباس بهشتیان.....
۲۲۴.....	خاندان ملاباشی اصفهان.....	۱۲۵.....	موقعیت خانه در محله.....
۲۲۵.....	خانه میرزا محمود ملاباشی.....	۱۲۹.....	مالکیت خانه.....
۲۴۷.....	خانه احمد معتمدی (میرزا رضا ملاباشی).....	۱۳۴.....	زندگی نامه و خدمات آخرین مالک شخصی.....
۲۴۸.....	شرح زندگی و خدمات بانی مرمت و باز زنده سازی خانه.....	۱۳۴.....	فعالیت های عباس بهشتیان.....
	معرفی استاد کاران فعال در روند مرمت و باز زنده سازی	۱۴۰.....	قدمت خانه.....
۲۴۸.....	خانه.....	۱۴۲.....	شکل خانه.....
۲۴۸.....	علی مرآتیان، استاد کار آینه بری.....	۱۴۲.....	ویژگی های بارز خانه.....
۲۴۸.....	اصغر عمرانی، استاد کار سنگ تراش.....	۱۴۵.....	سقف های خانه.....
۲۴۹.....	روند مالکیت خانه.....	۱۴۵.....	انواع طاق در خانه بهشتیان.....
۲۴۹.....	ورودی های خانه.....	۱۴۷.....	ورودی های خانه.....
۲۵۱.....	حیاط های خانه.....	۱۵۱.....	ارتباطات عمودی.....
۲۵۴.....	بیرونی خانه.....	۱۵۳.....	حیاط خانه.....
۲۶۰.....	حوض خانه (سر پوشیده).....	۱۶۱.....	جبهه شمالی.....
۲۶۳.....	اندرونی خانه.....	۱۶۷.....	جبهه جنوبی.....
		۱۷۲.....	جبهه غربی.....
۲۹۹.....	فهرست خانه های تاریخی ذکر شده در کتاب.....	۱۷۷.....	جبهه شرقی.....
۳۰۲.....	منابع.....	۱۸۰.....	وضعیت حفاظت خانه.....
۳۰۲.....	منابع فارسی.....	۱۸۲.....	معرفی استاد بهرام الکی معمار و مرمتگر سنتی.....
۳۰۴.....	منابع شفاهی.....		
۳۰۴.....	منابع آرشیوی.....	۱۸۹.....	خانه هوشنگ کیانپور.....
۳۰۴.....	منابع انگلیسی.....	۱۹۱.....	موقعیت خانه در محله.....
۳۰۴.....	منابع اینترنتی.....	۱۹۶.....	مالکیت و سیر تحولات تاریخی خانه.....

در شهر اصفهان چند صد خانه تاریخی وجود دارد که از لحاظ وجوه معماری، سازه و تزیینات بی نظیراند. با توجه به تعدد خانه‌های تاریخی ارزشمند اصفهان، متأسفانه تاکنون تعدادی، ثبت آثار ملی و شناسایی نشده است و نقشه جامعی نیز از پراکنش دقیق آنها در اختیار پژوهشگران نیست.

لزوم مطالعه و شناخت خانه‌های تاریخی اصفهان، هنگامی بیشتر اهمیت می‌یابد که باززنده‌سازی محلات تاریخی در دستور کار بسیاری از سازمان‌ها قرار گرفته است؛ در حالی که، وجود خانه‌های تاریخی در شهر اصفهان، از دیدگاه بیشتر مسئولان و مردم، به‌عنوان معضل‌های بازآفرینی بافت‌های تاریخی محسوب می‌شود، در دیگر شهرهای تاریخی کشورهای جهان، با بهره‌گیری از ارزش‌های مادی و معنوی این خانه‌ها، هویت تاریخی شهر را بازتاب می‌دهند؛ از این جهت، با برنامه‌ریزی صحیح پیرامون این خانه‌ها، می‌توان اقتصاد شهر اصفهان را در سایه حضور گردشگران داخلی و خارجی شکوفا نمود و در طرح‌های احیا متناسب با ویژگی‌های بنا، عملکردهایی همچون اقامتگاه سنتی، آموزشی و فرهنگی، تعریف و به‌نوعی با تداعی زندگی جدید در کالبد قدیمی، به بازآفرینی بافت‌های تاریخی اصفهان پرداخت.

کتاب حاضر را باید یکی از بلندترین گام‌هایی دانست که تاکنون در راه شناخت خانه‌های تاریخی اصفهان برداشته شده است. مستندات - شامل عکس‌ها، نقشه‌ها و مدل‌سازی‌های سه‌بعدی - چندان از این ابنیه تهیه نشده است و بسیاری از نمونه‌های موجود، دارای خطا و کیفیت ارائه پایینی هستند. پراکندگی فراوان اطلاعات منتشر شده پیرامون این خانه‌ها، از دیگر موانع استفاده کامل منابع و آرشیوهای اطلاعاتی موجود در این زمینه است. کتاب «خانه‌های قاجاری اصفهان»، با ارائه مستندات دقیق از شش خانه تاریخی اصفهان به‌همراه نگاهی تحلیلی در شناخت بستر قرارگیری بنا، مالکیت و شیوه زندگی، سیر تحولات تاریخی بنا، اجزای معماری، سازه، تزیینات و مطالعات تطبیقی با خانه‌های تاریخی دیگر شهر اصفهان، مسیر تحقیق و پژوهش‌های آتی را برای پژوهشگران و دانشجویان می‌گشاید.

همکاری نظام مهندسی ساختمان اصفهان در چاپ و انتشار کتاب «خانه‌های قاجاری اصفهان»، با این هدف صورت گرفت که روزی تمام خانه‌های تاریخی با ارزش که در بافت تاریخی اصفهان پراکنده‌اند، به‌گونه صحیح و علمی بازشناخته شوند تا معماران امروز با شناخت بر اصالت و ارزش‌های میراث مسکونی اصفهان، به استقلال هنری و فرهنگی در خلق آثار خود دست‌یابی نمایند. همچنین با آشکارشدن ارزش‌ها و ویژگی‌های منحصر به فرد، زمینه‌های حفاظت، مرمت و احیای این آثار ارزشمند بافت‌های تاریخی اصفهان فراهم شود. در پایان، لازم می‌دانم از تلاش‌های دکتر مریم قاسمی سیجانی و مهندس آزاده حریری در مسیر تألیف کتاب خانه‌های قاجاری اصفهان قدردانی کنم. به امید توجه روزافزون به میراث فرهنگی سرزمین ایران.

مقدمه

در طول تاریخ پرافتخار کشور ایران، شهر اصفهان پیوسته جایگاه والایی در شکوفایی هنر، معماری، تمدن و فرهنگ این سرزمین داشته است. خانه‌های تاریخی عصر قاجار اصفهان از جمله آثار معماری قابل توجه این دوره است که به دلیل ارتباط نزدیک با زندگی روزمره مردم، گویای وجوه فرهنگی، مذهبی، اقتصادی و اجتماعی عصر قاجار و ابزاری برای انتقال این مفاهیم به نسل‌های آینده است؛ در واقع، خانه‌های تاریخی همانند موزه‌های زنده و دایره‌المعارف بزرگی است که در عین حال، بازتاب‌دهنده هویت ایرانی - اسلامی و همچنین از سرمایه‌های ناب فرهنگی شهر اصفهان به شمار می‌آید؛ از این رو، ارزش واکاوی و تحقیق پیرامون این آثار مضاعف می‌گردد.

برخی از خانه‌های قاجاری شهر اصفهان، تاکنون به ثبت آثار ملی نرسیده؛ از طرف دیگر، برخی خانه‌های ثبت شده به علت فقدان حمایت‌های قانونی لازم و به علل مختلف در معرض تخریب قرار گرفته است. در این راستا کوشش می‌شود با فراهم آوردن و انتشار تکنگاشتهای پژوهشی از ارزش‌های معماری و فرهنگی خانه‌های تاریخی اصفهان و تدوین اسناد مصور و ترسیمات دقیق، بخش مهمی از فرهنگ بشری تا جای ممکن از گزند فراموشی مصون بماند.

همچنین به منظور توسعه پایدار در شهرهای تاریخی، لازم است به همه ابعاد و اجزای تشکیل دهنده شهر توجه شود. حفاظت، مرمت و باززنده‌سازی خانه‌های تاریخی اصفهان به پایداری نظام شهری کمک می‌کند؛ از این جهت، بازگرداندن زندگی و پویایی میراث مسکونی اصفهان باید یکی از مهم‌ترین دغدغه‌های مدیران در شهر اصفهان باشد. ما امروز میراث‌دار خانه‌های تاریخی شهر اصفهان هستیم و صیانت از خانه‌های تاریخی، نیازمند همت جمعی و برنامه‌ریزی جامع و به‌منزله پاسداشت هویت ملی است.

امیدوارم این تصنیف که گامی دیگر از سوی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد اصفهان (خوراسگان)، در جهت توسعه زمینه‌های حفاظت از خانه‌های تاریخی اصفهان است و به همت پژوهشگران و اعضای هیئت‌علمی دانشکده معماری و شهرسازی، خانم‌ها دکتر مریم قاسمی سیچانی و مهندس آزاده حریری، تألیف و آماده چاپ شده است، زمینه‌ای برای پژوهش‌های آتی به شمار آید.

مقدمه نویسندگان

دوره قاجاریه (۱۳۴۴-۱۲۱۰ هـ.ق. / ۱۳۰۴-۱۱۷۴ هـ.ش.) از دوره‌های مهم تاریخ ایران است که هنر و معماری آن کم‌اهمیت انگاشته شده است؛ در حالی که بررسی معماری این دوره برای پژوهشگران اهمیت زیادی دارد؛ زیرا بخش عمده‌ای از معماری سنتی شهرهای ایران به این دوره تعلق دارد. به دلیل ضعف حکومت قاجاریه، بناهای عام‌المنفعه به تعداد و مقیاس دوره صفویه ساخته نشدند و ساخت‌وساز حکومتی به‌طور عمده در شهر تهران با ساخت کاخ‌ها، حصار و خیابان‌هایی مانند لاله‌زار و میدان‌هایی مانند توپخانه متمرکز بود. ثروتمندان محلی در شهرهای دیگر با ساختن بناهای عام‌المنفعه مانند مساجد محلی شاخص، آب‌انبارها و حسینیه‌ها سعی کردند فضاهای معماری مورد نیاز مردم را ایجاد کنند. همچنین هنگام ساخت مجموعه خانه‌های خود، فضاهایی بدیع و جالب توجه احداث کردند؛ بنابراین، یکی از نقاط اوج معماری قاجار در معماری خانه‌ها تجلی می‌یابد که پژوهشگران زیادی از جمله دکتر آیت‌الله زاده شیرازی (۱۳۸۵) آن را نقطه اوج معماری ایرانی از نظر پرداختن به فضا می‌دانند. معماری حکومتی این دوره هرگز از نظر اهمیت به پای معماری دوره صفویه نرسید؛ اما معماری مردمی که بیشتر در بخش مسکونی تجلی می‌یابد، یکی از دوره‌های شکوه خود را در این زمان طی کرد.

از طرفی، تغییر و دگرگونی در معماری و شهرسازی ایران در دوره معاصر - به‌ویژه از سال ۱۳۴۰ تاکنون - که از تحولات جهانی و تأثیر آنها در جامعه ایران نشئت می‌گرفت، سبب تغییر در شیوه زندگی، مداخله فراوان در بافت‌های تاریخی و نادیده گرفتن و حذف طبیعت برای تحمیل محیط مصنوع شده است. بافت‌های تاریخی، در اثر شتاب بیش از حد برای نوسازی در شهر اصفهان، دچار تغییرات می‌شوند و خانه‌های تاریخی به شدت در معرض تخریب و نابودی قرار می‌گیرند. با توجه به شدت آسیب‌های وارد شده به خانه‌های تاریخی اصفهان، تاکنون سند راهبردی و مستندسازی جامعی برای شناخت همه‌جانبه ارزش‌ها و تبیین نظام مدیریت حفاظت از آنها تدوین نشده است.

خانه‌های قاجاری اصفهان روحیه و ویژگی‌های فردی و جمعی سازندگان و ساکنان آنها را در گذر تاریخ نشان می‌دهند؛ روحیه‌ای که از جهان‌بینی و نگاه آنها به هستی، خود و محیط پیرامونشان سرچشمه می‌گیرد. پس شناخت این خانه‌ها می‌تواند گام مهمی در جهت شناخت تحولات معماری شهر اصفهان در این دوره و بازشناسی بخشی از هویت تاریخ معماری اصفهان به شمار آید. همچنین با مطالعه و بررسی این خانه‌ها می‌توان نکات بااهمیتی برای طراحی خانه‌های معاصر یافت؛ زیرا در کلیت و اجزاء، با دو عامل اصلی سازنده معماری خانه، یعنی انسان و محیط زیست سازگارند و به نیازهای جسمانی - روحانی (نیاز به زیبایی) انسان‌ها پاسخ می‌دهند و همچون موجودی هوشمند ساخته و پرداخته شده‌اند؛ بنابراین، با توجه به لزوم شناخت، حفظ و نگهداری میراث مسکونی اصفهان، در این کتاب ویژگی‌های معماری خانه‌های قاجاری اصفهان و شش نمونه از میراث مسکونی مطالعه و بررسی می‌شوند؛ نمونه‌هایی که به نظر می‌رسد یا به‌طور کامل در دوره قاجار ساخته شده‌اند یا بخشی از آنها قاجاری است. انتخاب خانه‌ها برای مطالعه، هدفمند بود؛ یعنی هر یک از آنها ویژگی‌های معماری و عملکردی خاص و در برخی موارد نادر داشتند. خانه بهشتیان از معدود خانه - کارگاه‌های تاریخی اصفهان است که محل زندگی اصفهان‌شناس برجسته، عباس بهشتیان، بوده است. خانه الفت از نمونه خانه‌های شیوه سوم قاجار - کردی - است و محل گردهمایی بزرگان علم و ادب زمانه و محل زندگی شخصیت فرهنگی برجسته، علامه محمدباقر الفت، بوده است. مجموعه خانه‌های ملاحی نیز از نمونه خانه‌هایی‌اند که از بخش‌های مجزای اندرونی، بیرونی و خدماتی تشکیل شده‌اند و خانه یک شخصیت وابسته به حاکمیت بوده است. خانه باغلی از معدود خانه‌های تک‌بادگیردار اصفهان است که کالبد آن معماری سه دوره صفوی، قاجار و پهلوی را نشان می‌دهد و تک‌بادگیر آن از قدیمی‌ترین نمونه‌های بادگیر در میراث مسکونی شهر اصفهان است. خانه امین‌التجار نشان‌دهنده الگوی معماری مسکونی اواخر دوره قاجار، موسوم به کردی، است و به‌صورت نوآورانه در تالار آن مبلمان تاشو به کار رفته است.

نگارندگان در روند شناخت و ایجاد انگیزه برای مطالعه و مستندسازی خانه‌های قاجاری اصفهان بر خود لازم می‌دانند از راهنمایی‌های بی‌دریغ استادان بزرگوار، زنده‌یاد دکتر باقر آیت‌الله زاده شیرازی، دکتر بهنام پدرام، زنده‌یاد معمار سنتی استاد بهرام الیکی، دکتر عبدالله جبل‌عاملی، مهندس احمد منتظر، مهندس حسین پورنادری، مهندس سید مرتضی فرشته‌نژاد، دکتر مهدی کیوان، دکتر غلامحسین معماریان، مهندس مرتضی بخردی، استاد رضا تائبی، مهندس حسن روان‌فر، مهندس محمود درویش، مهندس کامبیز حاجی‌قاسمی،

دکتر مهرداد قیومی بیدهندي، زنده ياد دکتر محمدباقر کتابي، دکتر محمدحسين رياحي، دکتر ليلا پهلوانزاده، دکتر حسين يقيني، زنده ياد مهندس حسين آقاجاني، دکتر سيروس شفقي، دکتر محمود ارژمند و دکتر عبدالمهدي رجايي تشكر و قدرداني كنند.

همچنين مراتب سپاس خود را به رياست، كارمندان و كارشناسان سازمان ميراث فرهنگي، گردشگري و صنايع دستي استان اصفهان، دکتر فريدون الهياري، مهندس ناصر طاهري، مهندس علي رضا خواجهوي، مهندس ندا شمعي، خندان ويل كي جي، هاجر نوروزي، آزاده نجفي، زنده ياد حميد نکته دان، احمد غلامي، رضا زيرك، علي رهي، مهندس علي محمد فصيح ناييني و فهيمه نقاش زرگر اعلام مي داريم.

از خسرو ذوالفقاري و مهندس كفش رسان، از كارمندان سازمان نوسازي و بهسازي شهرداري اصفهان و رُبرت شميان، راهنماي تورهاي گردشگري، براي فراهم كردن امكان عكاسي از خانه هاي يهوديان اصفهان و از منصور حسن زاده و محمدرضا سيلاني براي خوشنويسي نيز قدرداني مي كنيم.

مالكان خانه هاي تاريخي در روند عكاسي، برداشت نقشه ها و مستندسازي شيوه زندگي، حوصله و صبوري بسياري از خود نشان دادند؛ در اين زمينه از زحمات محمدرضا سيلاني، محمدعلي حدادي زفره، دکتر مهدي باجغلي، دکتر فرزند باجغلي، دکتر نگار حكيم، محمود ملباشي، دکتر رؤيا ملباشي، مسعوده مسعود، دکتر احمد معتمدي، هوشنگ كيانيپور، مسلم كيانيپور، محمود الفت، لاله الفت و محمدعلي كلباسي سپاس گزاريم.

بسياري از تصاوير كتاب به كوشش فرشيده نصرآبادي، ياسر عرب، علي رضا كاظمي شاهزاده علي اكبري و مهناز عباسپور نجفآبادي تهيه شده است كه تلاش آنان را ارج مي نهميم. همچنين در روند برداشت خانه هاي تاريخي، بازترسيم نقشه ها و الگوسازي سه بعدي مهندس ندا مقبل اصفهاني و بهار افشار و در تهيه اسكيس هاي خانه الفت، مهندس ميشم عمراني كمك هاي چشمگيري ارائه كردند. همچنين از منيره سلطان الكتابي بابت ويراستاري ادبي و محدثه متين نسب براي صفحه آرايي و طراحي جلد كتاب و سعيده هاشم زاده قدرداني مي نماييم.

بسياري از دست نوشته ها و متن اوليه كتاب را مهندس حسين پورنادري، دکتر بهنام پدram، مهندس احمد منتظر، مهندس سيد مرتضي فرشته نژاد، دکتر مهدي كيوان، زنده ياد دکتر محمدباقر كتابي، زنده ياد دکتر جمشيد مظاهري، مهندس محمود درويش، مهندس محمدرضا حائري مازندراني، دکتر حسام اصلاحي و هوشنگ پوري يولي مرور كردند. اين بزرگواران نکته هايي به متن ها افزودند و در گفتگوهائي سازنده، براي ارتقاي كيفيت علمي كتاب و كاستن از خطاها و نارسائي هاي آن همكاري مؤثري داشتند.

نويسندگان لازم مي دانند از حمايت هاي رياست وقت دانشگاه آزاد اسلامي اصفهان (خوراسگان)، دکتر احمدعلي فروغي ابري و معاونت پژوهشي وقت، دکتر پيام نجفي تشكر و قدرداني كنند. همچنين زحمات و پيگيري هاي رياست وقت سازمان نظام مهندسي ساختمان اصفهان، مهندس علي پزشكي، در حمايت از چاپ كتاب ستودني است. تشكر ويژه خود را از معاونان پژوهش و مالي دانشگاه آزاد اسلامي اصفهان (خوراسگان)، دکتر مجيد طغياني خوراسگاني و دکتر محمد لطيفي خوراسگاني نيز اعلام مي دارند؛ همچنين از همكاري دکتر محمد عيدي و دکتر شيرين طغياني، دکتر فريده روشن، مهندس پگاه دالوند و مهندس علي عطريان و همراهي سازمان فرهنگي، اجتماعي و ورزشي شهرداري اصفهان و شهردار محترم اصفهان دکتر قدرت الله نوروزي در روند چاپ كتاب بسيار سپاسگزاريم.

در نگارش اين كتاب اتكاي نويسندگان بيش از هر چيز، به تشويق ها و بردباري هاي خانواده خود بوده است و لازم مي دانيم از همسران خود دکتر حافظ قاهري نجفآبادي و مهندس سجاد عشقي تشكر و قدرداني نماييم. در تحقق و شكل گيري مسير پژوهش، استادان و بزرگواران بسياري تلاش كردند؛ بنا بر اين، معتقديم اگر خيري در انتشار اين كتاب وجود داشته باشد، همه در آن سهيم اند و اميد داريم در اينده نزديك همه خانه هاي بارز تاريخي ايران زمين حفاظت و مرمت شوند و مستندات دقيقی از آنها تهيه شود.

دکتر مریم قاسمی سیچانی، عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد اصفهان (خوراسگان)
مهندس آزاده حریری، پژوهشگر دوره دکتری تخصصی مرمت و احیای بناها و بافت های تاریخی، دانشگاه هنر اصفهان

سوابق پژوهشی مرتبط با خانه‌های تاریخی اصفهان

آغاز مطالعه در حوزه خانه ایرانی سابقه‌ای طولانی دارد؛ به گونه‌ای که در بسیاری از آثار منظوم و منشور عرفا و دانشمندان به‌ویژه در قرن هفتم ه.ق. و در کتاب‌های بسیاری مانند کتاب‌های اخلاق و از جمله «اخلاق ناصری» (۱۳۸۶)، می‌توان به وجوه کالبد و فراکالبد خانه ایرانی رسید. به علاوه با مطالعه سفرنامه‌های تاریخی که جهانگرد در آنها توصیفاتی از شهر اصفهان، بافت مسکونی، خانه‌ها و شیوه زندگی این دوره تاریخی را ارائه کرده است، تا حدودی اندیشه‌های زیست‌کنندگان و نسبت و روابط انسان‌ها با معماری خانه تبیین می‌شود. جهانگردان متعددی خانه‌ها را در زمان حضور خود در اصفهان توصیف کرده‌اند که از جمله آنان می‌توان به شاردن^۱ (۱۳۷۴)، کمپفر^۲ (۱۳۶۰)، آدام اولناریوس^۳ (۱۳۶۳)، تاورنیه^۴ (۱۳۶۳)، پولاک^۵ (۱۳۶۸) و رایس^۶ (۱۳۶۶) اشاره کرد. از آنجا که تا پیش از دوره معاصر، معماری امری نوشتنی تلقی نمی‌شد (قیومی بیده‌ندی، ۱۳۸۶)، سفرنامه‌ها و متون تاریخی در مطالعات مربوط به میراث مسکونی اهمیت بسزایی دارند.

همچنین در توصیه‌های دینی و اندیشه‌های بزرگان فرهنگ و ادب، بر ضرورت حفاظت از خانه پدری و میراثی تأکید شده است؛ برای مثال علامه الفت درباره ضرورت حفاظت از خانه چنین اعتقاد داشته است: «مردم تصور می‌کنند وقتی که دارای خانه‌ای یا نوکری شدند آزادترند؛ در حالی که تکالیف دیگری نسبت به آن دو دارند. باید نوکر را مسکن داد و از او مواظبت نمود^۷ و خانه را تعمیر کرد. در قانون صدر اسلام کسی نمی‌توانست ملکی را خراب بیندازد. حاکم شرع او را مجبور می‌نمود یا تعمیر و معمور نماید و یا بفروشد. حالیه چنین نیست که مردم تصور می‌کنند. هر کس می‌تواند ملک و یا خانه خود را هر قسم می‌خواهد خراب کند و خراب بیندازد» (الفت، ۱۳۸۴: ۳۸۶). بعضی از خانه‌ها نیز در باور مردم نحس شمرده می‌شد. چنانکه مردم عقیده داشتند عمر منزل هر کسی با عمر خود او به پایان می‌رسد؛ بنابراین، از خریدن خانه‌ای که صاحب آن فوت کرده بود، خودداری می‌کردند^۸. همچنین اقامت در خانه‌ای که صاحبش به مجازات مرگ محکوم شده بود، بدیمن و نحس شمرده می‌شد و مردم از اقامت در آن پرهیز می‌کردند (یوسفی‌زاده، ۱۳۸۵: ۶۶۷). با مطالعه متون تاریخی بسیاری از باورها و اعتقادات دیگر درباره میراث خانگی آشکار می‌شود.

در آغاز دوره معاصر و شروع نگارش درباره معماری ایرانی، پژوهشگران و مستشرقان، بیشتر درباره معماری بناهای عام‌المنفعه و یادمانی همچون کاخ‌ها، مساجد و پل‌ها بررسی و مطالعه کرده‌اند و به صورت بسیار محدود به خانه‌ها اشاره‌هایی داشته‌اند. از اولین تلاش‌های انجام‌شده درباره ضرورت حفاظت و توجه به خانه‌های تاریخی اصفهان، تألیف کتاب «بخشی از گنجینه آثار ملی» از عباس بهشتیان (۱۳۴۳) است؛ فعالیت‌های او از اولین تلاش‌ها برای مستندسازی میراث مسکونی اصفهان بوده است. پس از آن، در سال ۱۳۵۳ اولین خانه‌های تاریخی اصفهان شامل خانه‌های ماز تاپیترز^۹، کاظم اخوان خرازی، عبدالرسول روحانی، علی نقی مصورالملکی، اخوان حقیقی، جمال قدسیه، شیخ‌الاسلام، رسول بقایی، محمدتقی لوف، بزرگ‌زاد و محمدباقر نیلفروشان در آثار ملی ثبت شده‌اند. همچنین سازمان ملی حفاظت از آثار باستانی ایران در سال ۱۳۵۳، همایشی برای آشنایی اعضای انجمن‌های حفاظت آثار باستانی با وظایف ملی خود در این حوزه برگزار کرد؛ در این همایش، محمدکریم پیرنیا سخنرانی با موضوع «خانه پدری، زبان مادری، پیمان نامه خویشاوندی ماست» ارائه داد.

1. Charden
2. Kaempfer
3. Adam Olearius
4. Tavernier
5. Polak

۶. کلارا کولپور رایس (Rice)، بانوی انگلیسی و همسر یکی از مأموران عضو هیئت مذهبی و تبلیغی مسیحی، ساکن جلفای اصفهان بوده است که چهار مرتبه به اصفهان سفر کرده و سفرهایش در خلال سال‌های قبل و بعد از جنگ جهانی اول بوده است. او در کتاب «زنان ایرانی و راه و رسم زندگی آنان» جایگاه زن ایرانی و محیط پیرامون او را تبیین کرده است (رایس، ۱۳۶۶).

۷. برخی خانه‌های اعیانی تاریخی اصفهان، بخش خدماتی گسترده‌ای دارند که شامل حیاط خدماتی و فضاهای پیرامون حیاط برای سکونت آشپز و خدمت‌گزاران خانه بوده است. خانه‌های شیخ‌الاسلام، مشکی، بنکدار، حاج‌رسول‌ها (بخردی) و ... حیاط خدماتی دارند.

۸. در گلستان سعدی در این زمینه آمده است:

هر که آمد عمارتی نو ساخت رفت و منزل به دیگری پرداخت
و آن دگر پخت همچین هوسی و این عمارت به سر نبرد کسی
(سعدی، ۱۳۷۷: ۲۰)

9. Marta Peters

کاراپت کاراپتیان^۱ زیر نظر اوجینیو گالدیری^۲ در کتاب «خانه‌های آرامنه جلفای نواصفهان» (۱۳۸۵)، مستندسازی ترسیمی و تصویری و گونه‌شناسی کالبدی سیزده خانه آرامنه جلفای نواصفهان را ارائه و براساس فضای پر و خالی، چهار گونه (تیپ) D، C، B، A برای کالبد خانه‌های مطالعه‌شده بیان کرده است. دیدگاه او در این مطالعه، کالبدی و تاریخی است و به وجوه غیر کالبدی خانه‌ها و شیوه زندگی توجه چندانی نکرده است. درباره خانه‌های جلفای نواصفهان، مقاله‌هایی از آرام یرمیان^۳ و هاروون کیوردیان^۴ نیز در ماهنامه‌های آناهید پاریس و هایرنیک بوسطن^۵ چاپ شده است. در کتاب New Julfa نوشته جان کارسول^۶ (۱۹۶۸) (۱۳۴۷ هـ ش.) نیز از دو خانه سوکیاس^۷ و مارتاپیترز (جانی) سخن رفته است.

جبل عاملی (۱۳۷۵) هم در مقاله «خانه‌های اصفهان در دوره معاصر»، خانه‌های معاصر اصفهان (از زمان پیروزی انقلاب مشروطه تا توسعه معماری به اصطلاح مدرن) را با رویکرد تاریخی - تسلسلی بررسی کرده است. در دهه هفتاد هـ ش. کامبیز حاجی قاسمی با تدوین «گنج‌نامه؛ خانه‌های اصفهان» (۱۳۷۷)، تک‌نگاشت‌هایی توصیفی و مستندسازی ترسیمی و تصویری درباره بیست و یک خانه تاریخی اصفهان ارائه کرده است؛ این خانه‌ها عبارت‌اند از: انگورستان ملک، چرمی، قزوینی‌ها (حاج حسن غفوری)، حاج رسولی‌ها، حاج مصورالملکی، داوید، اعلم (افتخارالتجار)، دهدشتی، زوولیان، سرتیپی، سوکیاس، شیخ الاسلام و شیخ هرندی، عکافزاده و شریف، قدسیه، کریمی، کهکشان، لباف، مارتاپیترز، سرهنگ وثیق انصاری و یداللهی.

دیبا^۸، ریوالت^۹ و سانتلی^{۱۰} (۲۰۰۱) در کتاب «خانه‌های اصفهان» - که در سال ۱۳۹۲ به فارسی ترجمه شده است - به گونه‌شناسی شکلی، بررسی نقش طبیعت و توصیف فضاهای معماری و سازه در خانه‌های تاریخی اصفهان پرداخته‌اند. خانه‌های مطالعه‌شده در این کتاب از محله‌های تاریخی مختلف اصفهان انتخاب شده‌اند. سیمون آیویان^{۱۱} (۱۳۷۸) در مقاله «نقش دو فرهنگ در شکل‌گیری منازل جلفای اصفهان»، تعدادی از خانه‌های مسلمانان با آرامنه را بررسی تطبیقی کرده است. از دیدگاه او، آرامنه با رعایت فرهنگ ایرانی - اسلامی و باورها و سنن اجدادی خود به تحولات خاصی در معماری مسکن راه یافته‌اند که نتیجه ادغام دو فرهنگ ایرانی - اسلامی و مسیحی است. قاسمی سیچانی و معاریان (۱۳۸۹) نیز در مقاله «گونه‌شناسی خانه دوره قاجار در اصفهان» خانه‌های قاجاری اصفهان را براساس وجوه شکلی، کالبد و قرابت‌های تاریخی در سه گونه تقسیم‌بندی کرده‌اند. پدرام و حریری (۱۳۹۵) در مقاله «خانه‌های تاریخی با نقشی فراتر از مسکن در بافت تاریخی اصفهان»، گونه‌شناسی عملکردی خانه‌های تاریخی اصفهان و تأثیرگذاری فعالیت‌های جاری در خانه را در کالبد معماری بررسی کرده‌اند. قاسمی سیچانی، حریری و پدرام (۱۳۹۷) در مقاله «تبیین نظام طبقه‌بندی اسناد و شواهد تاریخی در مطالعات میراث مسکونی اصفهان» رویکردی جدید در شناخت خانه‌های تاریخی اصفهان براساس اسناد و شواهد تاریخی ارائه کرده‌اند.

مطالعات متعددی در زمینه خانه‌های تاریخی اصفهان در داخل و خارج از کشور ایران انجام شده است؛ اما آنچه این پژوهش را از مطالعات گذشته متمایز می‌کند، بررسی جامع وجوه کالبدی، کارکردی و محتوایی شش نمونه از خانه‌های تاریخی اصفهان است که می‌تواند الگوی کارآمد و جدید مستندسازی در حفاظت میراث مسکونی محسوب شود.

- 1 . Karepet Karapetian
- 2 . Eugenio Galdieri
- 3 . Aram Yeremian
- 4 . Harootiun Kioordian
- 5 . Hayrik Boston
- 6 . John Carswell
- 7 . Sookias
- 8 . Diba
- 9 . Revault
- 10 . Santelli
- 11 . Simon Ayvazian